Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

10
2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

1931
TDIU
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 714 sahifa, 30-oktyabr, 2023-yil.

Bosh muharrir:
Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., TDU rektori
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori
Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dotsent
Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Respublikasi Tabiat resurslari qo'mitasi raisi
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori
Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori
Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasi professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna SamDu IS instiiuti professori
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktaranti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Nomozova Qumri isoyevna Geologiya fanlari universiteti "Iqtisodiy geologiya" kafedrasi dotsenti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti rahbari
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU huzuridagi PKQTUMOTMXHB mutaxassis

Ekspertlar kengashi:
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Imomqulov To'lqin Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Qishloq xo‘jaligida innovatsion xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirishning nazariy asoslari 8
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, professor, **Zaynutdinova Umida Djalalovna,** dotsent
O‘zbekiston-Turkiya do‘stligi azaliy qadryatlarimiz zaminida yashab kelmoqda 13
O‘sman Mesten, Turkiya parlamenti a’zosi, Turkiya-O‘zbekiston do‘stlik jamiyati rahbari
O‘zbekistonda turizm sohasining rivojlanishini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish 15
Akkulov Abdulaziz Uralboyevich, mustaqil tadqiqotchi
O‘zbekiston Respublikasini “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish istiqbollari. Muammolar va yechimlar 19
Mirzayev Bexruz Abdulla o‘g‘li, doktorant
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda “Yashil” iqtisodiyotning o‘rni 26
Sevara Yaxshimuratova Rustam qizi, assistent-o‘qituvchi
Sanoat barqarorligini ta’minlashda yashil energetikaning o‘ziga xos xususiyatlari 29
Kadirov Abdumalik Matkarimovich
Republikamizda “yashil iqtisodiyot”ni shakllantirishda agroxizmatlarni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari 36
Mirzayev Q. J., i.f.d., professor; **Jonuzokov M. K.,** assistent o‘qituvchi
“Yashil” obligatsiyalarni muomalaga chiqarishning nazariy va amaliy jihatlari 40
E. I. Nosirov, i.f.n., dotsent
Turizm sohasidagi loyihalarni kreditlash amaliyotini takomillashtirish 46
Matkabulova Dilorom Xalilullayevna, PhD
Koreya Respublikasida yashil (eko) turizmning rivojlanish yo‘nalishlari va muammollari 51
Islomova Dilrabo Salomovna, kafedra assistenti
Moliyaviy menejment tizimini transformatsiyalashda raqamli marketing samaradorligini baholashning nazariy yondashuvlari 55
Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich, PhD, dotsent
Samarqand viloyati ekologik turizm salohiyatidan samarali foydalanish asosida ekoturizm klasterlarini shakillantirish 62
Abduraxmanova Aqida Fayzulla qizi, i.f.b.f.d.; **Axrorov Farxod Baxriddinovich,** i. f. n.; **Xo‘jamov Bobur,** tadqiqotchi
Ichki turizmni rivojlanlantirishda davlatning o‘rni 68
Dehqonov Burxon Rustamovich, tayanch doktorant
O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlanishiga global trendlarning ta’siri 72
Eshtayev Alisher Abdug‘aniyevich, i.f.d., professor
Assessment of the Current State of the Market and Procedure For Lending to Subjects of Tourism Services of the Republic of Uzbekistan 79
Karimova Aziza Maxomadrizoyevna, PhD, docent; **Maqsudov Orif Shakirovich,** assistant
Islomiy moliya instrumentlari (muzoraba va mushoraka) va ularni tijorat banklarida qo‘llash 84
Madraximova Gulasal, dotsent; **Safarova Nasiba,** magistrant
Mamlakatimizda “Yashil” iqtisodiyot asosida barqaror rivojlanishni ta’minlashning o‘ziga xos jihatlari 90
Mustafaqulov Yangiboy Bo‘riqulovich, Todjimamatova Mashhura Erkinovna;
Nurmatova Hilola A’zamovna; Berdieva Aziza G‘anisher qizi; Egamberdieva Oydin Abror qizi
Ways to Improve the Green Recovery in Uzbekistan by Investment and Trade 97
Nurbek Khalimjonov, assistant
Evaluating the Path Towards Sustainable Tourism Development in the Republic of Uzbekistan 102
Khusniddin Egamnazarov
Nexus Between Climate Change and Energy Consumption in Uzbekistan: A Time Series Analysis 106
Sarvar Mamasoliyev; Shodiyor Toxirov
O‘zbekistonda mice turizmini barqaror rivovlanishida qulay infratuzilma 112
Xalimova F. N., katta o‘qituvchi
Ichki turizmni rivojlantirishning ilg‘or xorijiy tajribasi va uni O‘zbekistonda qo‘llashning iqtisodiy afzalliklari 115
Matkarimov Jahongir Shamuratovich, mustaqil tadqiqotchi
Agroturizmni rivojlantirish orqali hududlarning barqaror rivojlantirish imkoniyatlari 122
Jo‘rayeva Nargiza Abduvohidovna, kafedra dotsenti
Turizm sektorida milliy hunarmadchilik mahsulotlarining rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari 126
Xushnazarova Maxzuna Gulamdjanovna, kafedra assistenti
Роль религиозного туризма в экономике Узбекистана 132
Рахимова Дилфуза Мирзакасимовна, преподаватель
Turistik sanoatining investitsion jozibadorligini boshqarish va samaradorligini baholash 139
Sa’dullayeva Gulnoza Sodiq qizi, PhD

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Turizmga innovatsiyon texnologiyalarni joriy qilish shart sharoitlari 144
Po‘latov Ma’murjon Murodjon o‘g‘li, doktorant

O‘zbekistonning “yashil iqtisodiy strategiyasi” va uni amalga oshirishning asosiy yo‘nalishlari 147
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich, dotsent

An Analysis of the Structure of Trade Between China and Uzbekistan 150
Cao Gang, PhD Candidate

“Daka-Tex” MCHJ XKning marketing faolyatining takomillashtirish 160
Musyeva Shoira Azimovna, kafedra professori

Mamalakat iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda oziq-ovqat xavfsizligining o‘rni 164
Ibragimov G‘ayrat Ablaqulovich, PhD; **Shukurova Nilufar Qahramonova,** tadqiqotchi;
Umirov Islombek Furkatovich, tadqiqotchi; **Tojiqulov Samandar Orufjon o‘g‘li,** tadqiqotchi

MDH davlatlarida chorva va parandachilik o‘sish dinamikasi 169
Abidov Abdujabbor Abduxamidovich, t. f.n., dotsent

Tijorat banklarida foiz stavkaning likvidlilikka ta’siri 179
Berdiyarov Baxriddin Tavasharovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

O‘zbekiston moliya bozorini jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvining dolzarb masalalari 186
Burxanov Aktam Usmanovich, i.f.d., prof.; **Xudoyqulov Xurshid Xurramovich,** i.f.d., prof.

O‘zbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lishiga oid 191
Ruzibayev Jahongir Nodirovich

O‘zbekistonda ikkilamchi qimmatli qog‘ozlar bozori hozirgi holati tahlili 194
Ro‘ziqulov Abdimo‘min Qussam o‘g‘li, mustaqil izlanuvchi

Raqamli texnologiyalar orkali turizm industriyasini rivojlantirish usullari 200
R. P. Zarikeyev, mustaqil doktorant

Korxona iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda inson resurslaridan foydalanish amaliyoti 206
Abdualimov Ashraf Qurbonaliyevich, doktorant

Oliy ta’lim muassasalarida to‘lov-kontrakt shakli mablag‘lari bo‘yicha xarajatlar
va ular hisobining amaldagi holati 211
Abdujalilova Dilnoz Abdusattorovna, doktarant

O‘zbekistonda oziq-ovqat bozori nazariy tahlili 216
Abduraxmanova Zuxra Toxir qizi, doktorant

Sug‘urta munosabatlarini takomillashtirishning istiqbollari 221
Abduturapova Dildora Farxodjon qizi, doktorant

Functions of Management in Education and Its Significance 231
Akhatova Shakhnoza Akram kizi, teacher

Qishloq xo‘jaligi korxonalarini moliyalashtirishni yangicha
usullarini o‘rganishning ayrim dolzarb masalalari 235
Ametov Quvondik Mamatjanovich, mustaqil izlanuvchi

Yog‘-moy sanoati korxonalari kapitali rentabelligini oshirish yo‘nalishlari 238
Amirzoda Hamrayev, katta o‘qituvchi

Banklararo to‘lov tizimini raqamli iqtisodiyotdagi rolini oshirish choralari 244
Amonov Alisher, o‘qituvchi

Baholash faoliyatini raqamlashtirish istiqbollari 248
Bobirjon Aktamov, katta o‘qituvchi

Marketing xizmati samaradorligini baholashda PEST tahlil usulining ahamiyati va qo‘llash imkoniyatlari 253
Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o‘g‘li, katta o‘qituvchi

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining vujudga kelish zarurati, umumiy hisobotlarining tuzilishi
va O‘zbekistonning MHXSga o‘tishida vujudga keladigan muammolar va ularni bartaraf etishning istiqbolli
yo‘nalishlari 259
Djurayeva Iroda Bahrom qizi, doktorant, o‘qituvchi

Samaradorlikni korxona iqtisodiyotida tutgan o‘rni 265
Fayziyeva Nilufar Shuxrat qizi, PhD, katta o‘qituvchi

Avtomobil transporti korxonalarida amortizatsiya xarajatlari va uning hisobini takomillashtirish masalalari 269
G‘anibayev Ilxomjon Shokiraliyevich, doktorant

Turistlar statistik hisobini olib borish bo‘yicha xalqaro standartlar va tajribalar tahlili 275
Jumanova Zilola To‘ychiyevna, doktorant

Tijorat banklari ipotekali kreditlarining qaytuvchanlik holatini barqarorlashtirish choralari 280
Jumayev Muzaffar Mahmud o‘g‘li, kafedra o‘qituvchisi

Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni
amalga oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish 284
M. Samiyeva, kafedra assisenti

Assessment of the Economic Effectiveness of the Railway Transport System 288
Mannonov Shahruhmirza Abdurashidovich, independent researcher

O‘zbekistonda mikromoliya tashkilotlarining iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish yo‘llari 294
Nazarova Muslima Nazarovna, PhD, i.f.f.d., katta o‘qituvchi

Mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari 301
Odilov Dilshodjon Tulqinovich
O‘zbekistonda paxtachilik majmuasining iqtisodiy samaradorligini oshirish 307
Xoliqov Tolibjon Luptullaevich, kafedra assistenti
Ta’lim tizimi boshqaruvida “time menejmenti” texnologiyalarini qo‘llash 311
Radjabova Gavxar Umarovna, kafedra dotsenti
Improving Trade Effectiveness Through Merchandising: Theory and Practice 316
Ravshan Aliyevich Allayorov, Associate Professor
An’anaviy moliya tizimidagi yangi yondashuv va yechimlar 319
Abrorov Sirojiddin, PhD; **Bunyod Usmonov,** PhD
Ijtimoiy fondlar va maqsadli jamg‘armalar faoliyatini takomillashtirish 325
Samiyeva Gulnoza Toxirovna, PhD, i.f.f.d.
Tikuv-trikotaj korxonalarining brend jozibadorligini marketing strategiyalari asosida oshirish 332
Sh. Sh. Ziyayeva, katta o‘qituvchi
Surxondaryo mintaqasining ekoturizm salohiyati nuqtayi nazaridan baholash 337
Soatov Yusuf Xo‘jayor o‘g‘li, mustaqil tatqiqotchi
Совершенствование учета неиспользованных основных средств в Республике Узбекистан 340
Усманов Фаррух Обитжонович, научный сотрудник кафедры
An’anaviy moliya tizimining metodologik muammolari, shuningdek moliya tizimida yuz beruvchi inqirozlar va ziddiyatli vaziyatlarning yuzaga kelish sabablari 348
Xabibullayev Dadajon Ro‘ziboyevich, stajor tadqiqotchi
Dehqon xo‘jaliklarida mahsulot yetishtirish samaradorligini oshirishda tomorqa xizmati klasterlarini takomillashtirish 355
Xamrayeva Sayyora Nasimovna, kafedra professori; **Ochilova Nargiza Akramovna,** doktorant
Transport xizmatlari bozorida marketing faoliyatini mexanizmlarini rivojlanishining asosiy tamoyillari 360
Nosirov Javlonbek Jamoliddin o‘g‘li, doktorant; **Raxmatov Ziyodullo Nosirovich,** dotsent
BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida kambag‘allikni qisqartirish va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash masalalari 363
Yusupov M. S., PhD
Мировые финансовые центры точки роста экономики 369
Абдуллаев Анвар Фархадович, PhD., доцент кафедры
XX asr jadid ma’rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy ijtimoiy qarashlaridagi umumiylik va xususiylik 375
Abrorxon Asatulloyev Asatulloyevich, PhD
Математическое обоснование вычисления моды и медианы в статистике 379
Бердикулова Ирода Райимкуловна, старший преподаватель; **Усманов Шахзод Шохрухович,** студент
Yirik soliq to‘lovchi korxonalar faoliyatini rag‘batlantirishda soliq ma’murchiligining istiqbollari 390
G‘aniyev Shaxriddin Vohidovich, i. f. d., **Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich,** PhD
Sog‘lomlashtirish turizmi klasterlari faoliyatida innovatsion faoliyatni boshqarishning kross-innovatsiyalar asosidagi modeli 395
G‘ofurov Azizbek Umarjonovich, mustaqil tadqiqotchi
Tijorat banklari faoliyatidagi kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish yullari 400
J. Y. Isakov, i.f.d, professor
Mehnat bozorining raqamlashgan iqtisodiyotdagi statistik masalalari 405
A. Abduvohidov, i. f.d., professor
Davlat oliy ta’lim tashkilotlarida xarajatlar hisobini yuritish 407
Karayev Payzillaxon Yusufxonovich, PhD
Актуальная ситуация в сегменте теновой экономики в Республике Узбекистан 412
Кошанов Абдимурат, независимый исследователь
O‘zbekistonda moliyaviy hisob va hisobotni MHXSlariga transformatsiya qilishda asosiy vositalar hisobini tashkil etish masalalari 416
Qurbonova Shaxrinoz, doktorant
Erkin iktisodiy hududlarda investitsion faollikni oshirish masalalari 420
Qilicheva Kamola Muzaffarovna, mustaqil tadqiqotchi
Mahalliy byudjetlar xarajatlari ijrosining samaradorligini oshirish masalalari (Jizzax viloyati misolida) 425
Mamayusupov Omonulla Mamatqulovich, erkin izlanuvchi
Sug‘urtada assistans xizmatlarini takomillashtirish 433
Maxmudov A. M.
Цифровизация бухгалтерского учета 439
Мирсодикова Дилобар Дилшод кизи, самостоятельный соискатель
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirishning moliyaviy mexanizmini takomillashtirish 445
Nasurova Kamola Ravshanovna, PhD
Повышение эффективности депозитной политики в коммерческих банках 451
Нуриллаев Рахмат Ярашевич, к.с.х.н., доцент; **Нуриллаев Шердил Жамолиддин угли,** магистр

Hufiyona iqtisodiyotni qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmlari 456
Pardayev Ilhomjon G'ulom o'g'li
Uy-joy fondi boshqaruvini samarali tashkil etish 460
Berdiyeva Dilfuza Axatovna, PhD, dotsent
Экономика знаний как высший ступень развития инновационной экономики 466
Хасанхонова Нодира Исаметдиновна, PhD
Kichik biznes subyektlarini samarali investitsiyalashning ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi 471
Ruziyeva Dilobar Isomjonovna, iqtisod fanlari nomzodi
Davlat-xususiy loyihalarining mazmun-mohiyati, ilmiy-nazariy asoslari 481
Suleymanov Farrux Raximjonovich, mustaqil izlanuvchi
Комплексный анализ хозяйственно-экономической деятельности и устойчивости АО "Узавтосаноат" 487
Туйчиев Комилжон Лазизович, доцент кафедры
Экономическая сущность и важность повышения эффективности производства каракулеводческой продукции....493
Тулкин Хайтмуродович Фармонов, профессор; **Нуриллаев Жамолиддин Ярашевич,** докторант
O'zbekistonda tijorat banklari emission operatsiyalarining dolzarb masalalari 499
O'ktamova Nozima Narzulla qizi, PhD, kafedra dotsenti
Инновационные методы энергосбережения как способ повышения конкурентоспособности предприятия 503
Хамдамова Гавхар Абсаматовна, к.э.н.,профессор
Hudud sug'oriladigan yerlarida suv resurslaridan foydalanish holati tahlili 508
Shoxujayeva Zebo Safoyevna, i. f.n., professor, katta ilmiy xodim
Hududlarning moliyaviy-investitsion salohiyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari 513
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, kafedra dotsenti i.f.d.
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda xodimlar faoliyatining axborot tizimlarini samarali tashkil qilish....521
Yuldashev Furqat Nurilloyevich, doktarant
O'zbekistonda raqamli iqtisodiyoti sharoitida elektron biznesni rivojlantirish yo'llari 524
Boboqulov Sanjar Baxronkulovich, PhD; **Akramov G'ayrat Otabek o'g'li,** talaba
An Analysis of Green Taxation and Its Effect on Economic Growth 530
Fayzieva Nargiza Rabimovna, PhD
Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy jihatlari 537
Qurbonov Jasurbek Pozilovich, kafedra dotsenti
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining rivojlanishi va istiqboli 540
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, PhD, kafedra dotsenti
O'zbekistonda energetika korxonalari faoliyatida korporativ boshqaruvining baholash usullarini tahlili....544
Abduraxmonova Zarina Muysinjonovna, mustaqil tadqiqotchi
O'rta Osiyo davlatlarida rekreatsiya turizmi 548
Shaymanova Nigora Yusupovna, doktorant
Korxona investitsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy yondashuvlar va qarashlar evolyutsiyasi....552
Eshqo'ziyev Oxunjon Oybek o'g'li, doktorant
O'zbekiston sanoatining rivojlanish tendensiyalari, muammo va yechimlari 559
Shavqiyev Erkin, i. f. n.
"Yashil iqtisodiyot"ga o'tish zaruriyati, dastaklari va uning o'ziga xos tamoyillari 565
Berdiyorov Baxtiyor Sodiqovich, kafedra dotsenti
Innovatsion faoliyatni rivojlantiruvchi omillar va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari 571
Ashurov Maxammadjon Sotvoldiyevich, i.f.n., kafedra dotsenti
Ijtimoiy tarmoqlar analitikasi.... 576
S. Qulmatova, PhD, dotsent
Analysing the Functioning of Enterprise Management in the Context of Institutional Reforms 581
Kurpayanidi Konstantin Ivanovich, Professor
Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini baholash 586
Ruxsatova Rushana O'ktamovna, erkin tadqiqotchi
Soliq tushumlarini prognozlashtirish modellarini qurishning klassik va intellektual usullari 593
Narmanov Ulug'bek Abdugapporovich, PhD; **Maqsudov Azamat Maqsud o'g'li**
Kompaniyani samarali boshqarishda marketingning o'rni va uning tamoyillarini qo'llash istiqbollari....598
Usmonova Dilfuza Ilhkomovna, kafedra dotsenti
Экономическая безопасность и факторы влияющие на неё.... 602
Абдишукуров Шерзод Шавкат угли, научный сосискатель
Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy manbalari bo'yicha xarajatlar hisobi va uni takomillashtirish....608
Artikov Kurbonazar Amonovich, mustaqil ilmiy tadqiqotchi
Innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning ahamiyati.... 614
Asamxodjaeva Shoira Shukurullaevna, katta o'qituvchi

Перспективы развития инноваций и роль стартапов: зарубежный опыт, проблемы и решения....................... 618
Ачилова Ширин Шавкат кизи, старший преподаватель
Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarni kreditlashda garov ta'minotini takomillashtirish 622
Bazarova Nigora Ravshanovna, kafedra dotsenti
Sug'urta tashkilotlari investitsiya faoliyatini boshqarish masalalari 627
Kenjayev Ilhom G'iyozovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Organizational Factors Influencing Leadership Styles and Procurement Outcomes 632
Saidakhmedov Islomjon Uligbekovich, Scientific researcher
Tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish yo'llari 637
Mirpulatova Luiza Mansurovna, doktorant
Tijorat banklarining tadbirkorlik subyektlarini kreditlash metodologiyasining ekonometrik tahlillari........................ 642
Norov Akmal Ruzimamatovich, DSc, kafedra professori
Tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirish yo'llari 649
Norova Nozima Nabiyevna, katta o'qituvchi
Hufiyona iqtisodiyotni qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmlari 657
Pardayev Ilhomjon G'ulom o'g'li
Jahondagi kuzatilayotgan globallashuv va tabiatdagi o'zgarishlar oqibatida kelib chiqayotgan turli xatarlardan himoya qilishda sug'urta tashkilotlari oldida turgan vazifalar ("O'zbekinvest" EISK AJ misolida)............................ 661
Sayfullo Mirzoyev
International Experiences on Restoration of Financial Stability Through Indicators in Commercial Banking Sector 666
Solijonova Muxlisa Azamatovna
Pensiya yoshining pensiya ta'minoti tizimiga ta'siri 668
Tursunov Jaxongir Pulatovich, DSc
Mamlakat iqtisodiyotini islom moliya instrumentlari orqali rivojlantirish istiqbollari.. 673
Xalikov Ulug'bek Rustamovich, PhD
Sug'urta kompaniyalari va tijorat banklari integratsiyalashuv jarayonini zarurligi va ahamiyati............................. 678
Xudoyberdiyeva Sadoqat Abdumannonova, mustaqil izlanuvchisi
Qishloq xo'jaligi korxonalarini davlat tomonidan qo'llab quvvatlashning innovatsion menejment tamoyillari... 683
Shaniyazova Zamira Oralbayevna, PhD
Тенденции развития жилищного строительства... 688
Алиева Зилола Маматвалиевна, доцент кафедры
Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirishning innovatsion usullari.. 692
Shakirova Nigora Axralovna, kafedra dotsenti v.b.
Nodavlat notijorat tashkilotlari mablag'larining shakllanishi va nazorat qilinishi... 698
Xusanov Nishonboy Abdusattarovich, filologiya fanlari doktori, professor
Спиртные напитки - вред здоровью 702
Кариева Халима Икромжоновна, старший преподаватель кафедры
Importance of Social Infrastructure Development in Rural Areas 706
Munisa Alimova
Davlat xizmatida agile loyiha boshqaruvi texnologiyasidan foydalanish.. 709
Isaqova Zebo Murodovna, f.f.n. (PhD), tadqiqotchi

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

TIJORAT BANKLARIDA FOIZ STAVKANING LIKVIDLILIKKA TA'SIRI

Berdiyarov Baxriddin Tavasharovich
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklari foizlarining ular likvidliligiga ta'siri tadqiq etilgan. Tijorat banklarida depozitlar va kreditlarining foiz siyosati to'g'ri olib borilishi bank likvidliligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'z navbatida, banklarning foiz siyosati mamlakat iqtisodiyotiga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Maqolada tijorat banklari foiz stavkalarining o'zgarish tendensiyasi tahlil qilingan.

Shuningdek, maqolada tijorat banklarining tarif siyosati mijozlarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, o'zgarivchan bo'lishi lozimligi hamda mijozlarning talablariga tez moslasha oladigan bankning foiz siyosatini yuritishi banklarning likvidliligiga ta'siri aniqlangan.

Kalit so'zlar: Banklarning foiz siyosati, foizli marja, foiz stavkasi, foizli daromad, likvidlilik, kredit foizi, depozitlar foizi.

Abstract: This article examines the impact of interest rates of commercial banks on their liquidity. Accurate implementation of interest rate policy on deposits and loans in commercial banks helps ensure banking liquidity. In turn, the interest rate policy of banks makes an impact on the national economy as well. The article analyzes the dynamics of interest rates of commercial banks.

In addition, it is ascertained that, based on the needs of customers, the tariff policy of commercial banks should be flexible. Moreover, the article determines the impact of a bank's interest rate policy on the liquidity of banks that can quickly adapt to customers' requirements.

Key words: interest rate policy of banks, interest margin, interest rate, interest income, liquidity, loan interest, deposit interest.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние процентных ставок коммерческих банков на их ликвидность. Правильная реализация процентной политики по депозитам и кредитам в коммерческих банках способствует обеспечению банковской ликвидности. В свою очередь, процентная политика банков также влияет на экономику страны. В статье анализируется динамика процентных ставок коммерческих банков.

Кроме того, в статье установлено, что исходя из потребностей клиентов тарифная политика коммерческих банков должна быть гибкой, а также определено влияние способной быстро адаптироваться к требованиям клиентов процентной политики банка на ликвидность банков.

Ключевые слова: процентная политика банков, процентная маржа, процентная ставка, процентный доход, ликвидность, процент по кредиту, процент по депозиту.

KIRISH

Tijorat banklarining foiz siyosati mamlakat iqtisodiyotiga ta'sir etuvchi muhim instrumentlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bankning foiz siyosati O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2023-yil 23-avgustdagi 27/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomi" talablariga muvofiq olib boriladi.

Tijorat banklari foiz stavkalaridan har doim iqtisodiyotni makro va mikro darajada tartibga solish uchun foydalaniladi. Agar iqtisodiyotni mikro darajada o'rganadigan bo'lsak, tijorat banklari tomonidan foiz siyosatini qay darajada samarali ishlab chiqqanganligiga, ya'ni kredit va depozitlar bo'yicha o'rnatilgan foiz stavkalariga bog'liq bo'ladi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish yo'lida moliyaviy xizmatlar bozorida tijorat banklari faol ishtirok etib kelmoqda. Ular tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga turli xildagi xizmatlar ko'rsatilmoqda. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida tijorat banklari tomonidan aholiga qulayliklarni ken-

gaytirish maqsadida yangi muddatli va jamg'arma omonat turlari joriy etilmoqda. Umuman olganda, yuridik va jismoniy shaxslar uchun taklif etilayotgan qulay va manfaatli bo'lgan omonat turlarining soni oshib bormoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga turli yo'nalishlarda qisqa va uzoq muddatli kreditlar berilmoqda, banklarning lizing operatsiyalari hajmi ortib bormoqda.

Ma'lumki, tijorat banklari depozitlari va kreditlari miqdorining o'sishi tijorat banklari foiz siyosati bilan chambarchas bog'liqdir. Bank tomonidan depozitlar bo'yicha o'rnatiladigan foiz stavkalari, shuningdek, kreditlar bo'yicha o'ndirish uchun belgilangan foiz stavkalari bankning depozit va kredit operatsiyalari hajmining o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida, banklarning foiz siyosati ularning likvidlilik darajasiga ta'siri qanday bo'ladi. Agar bu foiz kredit bilan bog'liq bo'lsa hamda u oshadigan bo'lsa, unda banklarining likvidlilik darajasi ham yuqori bo'ladi. Agar foiz stavkasi depozit bilan bog'liq bo'lsa va depozitlarning foiz stavkasi pasayadigan bo'lsa, unda banklarning likvidliligi mazkur depozitlarning muddatiga bog'liq bo'lib qoladi. Agar uzoq muddatli depozitlar oshsa, likvidlilik oshadi, qisqa muddatli depozitlar oshsa, likvidlilik pasayadi. Ushbu nazariy qoidalar, hozirda O'zbekiston bank amaliyotiga qanchalik mos keladi? Bu esa, maxsus tadqiqot olib borishni taqazo etadi hamda maqolaning dolzarbligini oshiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Piter Rouz (1997)ning fikrga ko'ra tijorat banklari tomonidan to'qnash keladigan risklar orasida foiz riskini xavflilik darajasi yuqori[1] deb ta'kidlangan, chunki foiz stavkalarining keskin o'zgarishi banklarning daromadiga hamda bank aktivlari, passivlari va kapitali qiymatiga ta'sir etadi. Foiz riskini oldini olish uchun moliyaviy operatsiyalarni xedjerlash kerak bo'ladi. Foiz riskini xedjerlash moliyaviy instrumentlarni sotish yoki sotib olish yo'li bilan amalga oshiriladi. Ularni foizli opsionlar, foizli fyucherslar va foizli svoplar orqali himoyalash mumkin:

- foizli opsion zayomda belgilangan narxda kelishilgan ma'lum bir davrda o'rnatilgan foiz stavkasida (majburiy bo'lmagan holda) foiz to'lash yoki olish huquqini beradi;
- foizli fyuchers kelajakda belgilangan muddatda foiz stavkasida kreditlar berish yoki depozitlar olishga majburiyat beradi;
- foizli svop-to'lovlarni suzib yuruvchi foiz stavkasidan qat'iy belgilangan foiz stavkasiga yoki teskarisini qo'llashga imkon beradi.

Klassik nazariyada Keyns Dj.M. (1999) foiz stavkasi va uning me'yori haqida foiz me'yori bozorda kapitaldan foydalanganlik uchun to'lanadigan baho sifatida aniqlanadi[2] degan fikrni bildirgan.

Amerikalik iqtisodchi I. Fisher (2001) foiz stavkasiga quyidagicha ta'rif beradi: "foizning darajasini foiz mukofoti sifatida aniqlasak bo'ladi, chunki u pulda aks etgan bo'lib shartnomada kelishilgan davrdan keyin to'lanishi kerak"[3].

O. I. Lavrushin (2014) ssuda foizi turli narxdagi qiymatining bahosi, uning ma'lum bir foydalanilgan davrdagi qiymat hisobidan kelib chiqishini bildirgan. Agar ilmiy nuqtayi nazardan qarasak ssuda uchun belgilangan foiz stavkasi qarz oluvchining daromadini bir qismidan kelib chiqadi[4].

Qulliyev I. Y. (2010) tijorat banklarida kredit bahosini shakllantirishda bir qator omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi degan fikrda. Tijorat banklarining kredit bahosining me'yori banklar tomonidan jalb qilingan depozitlar bahosi, kredit operatsiyalari bo'yicha bankning operatsion xarajatlari, kredit riski bo'yicha ustama hamda bankning marjasi o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu holatda kreditning bahosini quyidagi formula orqali aniqlagan[5].

$$R=Dr+Do+P+S+A$$

Bunda,
R – bank krediti bahosi;
Dr – bankning jalb qilingan mablag'lari bahosi;
Do – tijorat banki operatsion xarajatlari;
P – kredit riski bo'yicha ustama;
S – bank marjasi;
A – bank tomonidan belgilanadigan qo'shimcha to'lovlar.

Bankda aktiv operatsiyalar bo'yicha foiz stavkalarini shakllantirishda quyidagi omillar inobatga olinadi:

---

1 Питер Роуз. Банковский менеджмент: Предоставление финансовых услуг. Пер. с англ. -М: ДЕЛО, 1997. –768 с.
2 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. Пер. Н. Н. Любимов. –М.: Гелиос АРВ, 1999. –352 с.
3 Ирвинг Фишер. Покупательская сила денег. –М.: ДЕЛО, 2001. – 320 с.
4 Лаврушин О. И. Устойчивость банковской системы и развитие банковской политики: монография /-М: КноРус, 2014. –280 с.
5 Қуллиев И. Я. Кредит баҳосининг шаклланиши ва уни такомиллаштириш. И. ф.н. илм. дар. ол. учун ёз. дисс. автореф. – Тошкент, 2010. – 16 б.

- markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi;
- bozor sharoitlari;
- pul mablag'larini oshirish xarajatlari;
- proektning riskli darajasi;
- qarzdorning moliyaviy darajasi, ishonchlilik darajasi, tulovga qobiliyatliligi.

Bank kreditidan foydalanilgan vaqt uchun haq to'lash kredit narxini yoki bahosini tashkil etadi, u hisobot oyi boshlangunga qadar bank bo'yicha yuzaga keladigan o'rtacha foiz stavkasi va marjani o'z ichiga oladi. Bank oladigan va to'laydigan foiz o'rtasidagi farq marja deb yuritiladi. Ba'zi adabiyotlarga ko'ra foiz marjasi – bank aktiv va passiv operatsiyalari bo'yicha o'rtacha foiz stavkalari o'rtasidagi farqdir. Y. Abdullayev, T. Qoraliyev fikriga ko'ra, "foiz marjasi – bank aktivi keltirgan daromad foizi bilan bank majburiyatlari bo'yicha xarajat foizi o'rtasidagi tafovutdir"[6]. Marja – kreditlar va sof to'lovli majburiyatlar foiz stavkalari o'rtasidagi farqdir. Xalqaro standartlarga asosan marja 2 foizdan kam bo'lmagan miqdorni tashkil etishi tavsiya qilinadi.

Demak, yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda foizli marja – bu bank aktivlaridan daromad keltiruvchi foizli daromad va bank majburiyatlari bo'yicha foizli xarajat o'rtasidagi farq degan xulosa qilish mumkin. Foizli marjani foizlar bo'yicha keladigan sof daromad ham deb atashadi. U quyidagi formula orqali hisoblanadi[7]:

$$М = \frac{Дф - Рф}{Ад} * \mathbf{100\%}$$

M – foizli marjaning hajmi;
Df – foizli daromad;
Rf – foizli to'lovlari bo'yicha xarajatlar;
Ad – foiz ko'rinishida daromad keltiradigan aktivlar.

Foiz marjasi bu bankning foiz bo'yicha ko'rgan daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi farq hisoblanadi.

Marja bank xarajatlarini qoplash uchun, risklarni, inflyatsiyani inobatga olgan holda daromad ko'rish uchun mo'ljallangan.

Xalqaro amaliyotda tijorat banklarini daromadlarini hisoblashda operatsion marja ham ishlatiladi. Operatsion marja bankning asosiy operatsiyalaridan ko'radigan daromadlari. Quyidagi formula orqali hisoblab topiladi[8].

$$ОпМ = \frac{Дбокд}{Адка}$$

Dbokd – bankning asosiy operatsiyalaridan ko'radigan daromadlari;
Adka – daromad keltiruvchi aktivlar.
OpM – operatsion marja

Tijorat banklarining asosiy operatsiyalaridan ko'radigan daromadlari tarkibi:

- sof foizli daromad;
- valyuta operatsiyalaridan ko'rilgan sof daromad;
- qimmatli qog'ozlar bo'yicha qilingan operatsiyalardan ko'rilgan sof daromad;
- lizing operatsiyalaridan ko'rilgan sof daromad;
- qimmatbaho metallar bilan qilingan operatsiyalarda ko'rilgan sof daromad[9].

Haqiqiy marjani olish uchun bankning jami foizli daromadlari va jami foizli xarajatlarini o'rtasidagi farqdan yoki ma'lum bir foizli aktiv operatsiyalari o'rtasidagi farqdan ko'rish mumkin. Masalan kreditlar bo'yicha foiz o'ndiruvi va kredit resursi uchun foizli xarajatlar farqi.

Haqiqiy foizli marja quyidagi formula orqali aniqlanadi[10]:

$$\mathbf{M = Fk - Fr}$$

M – haqiqiy foizli marja;
FK – kreditlar bo'yicha oylik foiz stavkasi;
FR – resurslar bo'yicha oylik foiz stavkasi.

Foizli marjaning hajmiga, kreditlarning tarkibi, tuzilishi va ularning manbalari asosiy faktorlar bo'lib hisobla-

6 Y. Abdullayev, T. Qoraliyev, Sh. Toshmurodov, S. Abdullayeva // Bank ishi. -T.: MOLIYA-IQTISOD, 2009. – 463 b.
7 O'sha manba.
8 O'sha manba.
9 O'sha manba.
10 O'sha manba.

nadi. Kreditlarni muddatlari bo'yicha joylashtirish, riskdan himoyalash, kredit maqsadlari kreditni daromadliligini ta'minlaydi. Bu holatda depozitlarning hajmi, turlari va muddatlari muhim o'rin tutadi.

Foizli marjaning o'zgarishi banklarning aktiv operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalarining ko'tarilishi va tushishi bilan bog'liq bo'lishi, jalb qilingan pullik resurslarning passiv operatsiyalarga ta'siri va uning kreditlardagi ulushi ham ta'sir etishi mumkin. Jalb qilingan pullik resurslarni muddatlari va kreditlarning muddatlari marjaga ta'sir etadi.

Tijorat banklarining hisob kitoblarini samarali olib borilayotganini hisoblash uchun tijorat bankining spredini aniqlash kerak bo'ladi. Hamda sof foizli marja, tijorat bankining faoliyatini raqobatbardoshliligini va boshqa jihatlarini o'z ichiga oladi. Spred quyidagi formula orqali aniqlanadi[11].

$$\text{Спрэд} = \frac{\text{Фд}}{\text{Ад}} - \frac{\text{Фх}}{\text{Мхт}}$$

Bu yerda:
Fd – foizli daromad;
Ad – daromad keltiruvchi aktivlar;
Fx – foizli xarajat;
Mxt – xarajatga tortiluvchi majburiyatlar.

Tijorat banklarini spred ko'rsatkichi orqali banklar omonatchilar va kreditorlar o'rtasida vositachilik xizmati ko'rsatishi qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilganligi hamda banklar o'rtasidagi raqobatni ko'rsatadi. Banklar o'rtasida raqobatni kuchayishi odatda kreditlar va xarajatga tortiladigan majburiyatlari bo'yicha o'rtacha foizli daromad hamda xarajatlarni orasidagi farqini qisqarishiga olib keladi. Ushbu holatda boshqa faktorlar ta'siri yo'q deb hisoblasak tijorat banklari daromad topishni boshqa yo'llarni izlashiga to'g'ri keladi.

Yana ushbu ko'rsatkichning ahamiyati shundaki, bankning xizmat ko'rsatishdan ko'rgan daromadiga va moliyaviy natijalariga belgilangan foiz stavkalari o'z ta'siriga ega. Ushbu ko'rsatkichni bog'liq banklar yoki bog'liq bo'lmagan banklar ko'rsatkichi bilan solishtirganda tijorat bankini foiz siyosatini qanchalik samarali ekanligini baholash mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Rivojlangan mamlakatlar bank tizimini tahlil qilganimizda tijorat banklarining xodimlari tomonidan bankning statistik ma'lumotlariga asosan kelajakda ko'rilishi mumkin bo'lgan foyda va zararlarni hisoblaganlar.

Mamlakatimiz tijorat banklarini tahlil qilishda statistik ma'lumotlarni qayta ishlashni korrelyatsion-regression tahlili usuli muhim o'rin tutadi. Tadqiqotni olib borishda jarayonlarning tendensiyasini belgilovchi omillarni aniqlash masalasi yechiladi. Bunda tendensiyani aniqlash uchun bir-biriga aloqador o'zgaruvchilarni ya'ni bir omilni o'zgarishi boshqasini o'zgarishiga ta'sirini ko'rsatuvchi omillarni olamiz.

Tadqiqotda bank kredit qo'yilmalariga jalb qilingan mablag'lari, depozitlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi hamda kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasini 120 oylik ko'rsatkichlarini o'zaro bog'liqligining korrelyatsion-regression tahlilini amalga oshirganmiz.

Amaliy ma'lumotlariga asoslanib Microsoft Office Excel dasturida statistik ko'rsatkichlarini tahlil qildik. Dasturda korrelyatsion-regression tahlilni amalga oshiramiz hamda bank kreditlariga jalb qilingan mablag'lari, bankning kreditlari bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi hamda depozitlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlaymiz. "Analiz данных" → "Regressiya" funksiyasiga kirib amallarni bajaramiz. Bankning jalb qilingan mablag'lari, bankning kreditlari bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi hamda depozitlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasini ta'sir qiluvchi omil, bank kreditlarini esa natijaviy omil sifatida olganmiz.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hozirgi kunda O'zbekiston bank tizimi mustahkam iqtisodiy-huquqiy bazaga ega bo'lishi bilan birga, islohotlarning faol ishtirokchisi sifatida ham ajralib turibdi. Shu bilan birga, Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan pul-kredit siyosati inflyatsiya darajasini barqarorlashtirish bilan birga, banklarning investitsion faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Markaziy bank tomonidan iqtisodiyotning pulga bo'lgan talabini qondirish va makroiqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash maqsadida hamda inflyatsiya darajasidan kelib chiqqan holda qayta moliyalash stavkasi doimo o'zgartirib borilmoqda.

Tijorat banklari tomonidan kreditlar va depozitlar bo'yicha foiz stavkalarini shakllantirishda pul va moliya bozorlaridagi foiz stavkalari hisobga olinadi. Pul va moliya bozorlaridagi foiz stavkalari esa markaziy bankning pul-kredit siyosati va boshqa bir qator omillar ta'sirida shakllanadi. Shunday qilib, respublikadagi barqaror mak-

11 O'sha manba.

roiqtisodiy holat va yuritilayotgan qat'iy pul-kredit siyosati pul va moliya bozorlaridagi foiz stavkalari, jumladan tijorat banklarining kreditlari va depozitlari bo'yicha foiz stavkalari dinamikasida o'z aksini topadi.

O'zbekiston Respublikasi pul bozoridagi o'rtacha tortilgan foiz stavkalarining o'zgarishini tijorat banklari tomonidan kredit qo'yilmalardagi ta'sirini ko'rishimiz mumkin.

Hozirda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar miqdori yildan-yilga ortib borayotgani bilan birgalikda, kreditlarning manbayi bo'lgan depozitlar va ular asosida joylashtirilgan kredit qo'yilmalarining o'rtacha foiz stavkasi o'zgaruvchan ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Bu borada, markaziy bankning majburiy zaxira talablari tijorat banklarining kredit resurslari miqdoriga ta'sir ko'rsatish orqali iqtisodiyotdagi pul taklifini tartibga solishda pul-kredit siyosatining muhim instrumentlaridan biri sifatida qo'llanilmoqda.

Kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini belgilash vaqtida resurslar qiymati, kreditga xizmat ko'rsatish bo'yicha prognoz etilayotgan xarajatlar, vositachilik va ma'muriy xarajatlar, ushbu kredit bo'yicha xarajatlarning ortishiga olib keluvchi ehtimoliy risklar va bank foydasi hisobga olinadi. Kredit xizmatlari uchun to'lovlarni belgilashda bank Boshqaruvi tomonidan tasdiqlangan foiz siyosati va tariflardan foydalaniladi.

Har bir tijorat banki asosiy faoliyati hisoblanmish kredit operatsiyalaridan foiz ko'rinishida daromad oladi. Kredit foiz stavkasini belgilashda tijorat banklari iqtisodiyotda yuz beradigan inflyatsion o'zgarishlarni hisobga olib mijozlar bilan kredit shartnomalari tuzadilar. Bu o'z navbatida tijorat banklari tomonidan olinadigan foizli daromadlarini o'zgarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Inflyatsiyani ta'siridan qochish, riskdan himoyalanish hamda bank aktivlarini samarali boshqarishda tijorat banklari suzib yuruvchi foiz stavkalarini shartnomalarda kiritishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Respublikamiz bank amaliyotida foiz stavkasining qat'iy va suzib yuruvchi foiz stavkalaridan foydalaniladi. Bu foiz stavkalari banklarning depozit va kredit siyosatiga ta'sir ko'rsatadi. Tijorat banklari kreditor sifatida suzib yuruvchi foiz stavkalarini o'rnatishdan manfaatdor. Chunki bunda bank foiz stavkalarini tebranishidan o'zini holos qiladi. Mijozlar esa kredit olishda qat'iy foiz stavkalaridan foydalanishga harakat qiladilar. Qat'iy foiz stavkalarida kredit olish mijozni foiz stavkasini oshib ketishi natijasida ortiqcha xarajat qilish xavfidan ozod etadi.

Mijozlar tijorat banklariga depozitlar qo'yishlarida aksincha, bank bilan shartnomada kelishgan holda suzib yuruvchi foiz stavkalarini o'rnatilishidan manfaatdordir. Bu holatda mijozlarning qayta moliyalashtirish stavkasining o'zgarishi va boshqa omillarni hisobga olgan holda belgilangan foiz stavkasining oshishi natijasida qo'shimcha daromad olish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Respublikamiz bank amaliyotida suzib yuruvchi foiz stavkalaridan depozitlar va kreditlar uchun deyarli ishlatilmaydi, ishlatilsa ham juda kam miqdorda ishlatiladi. Buning natijasida tijorat banklarining foiz riskiga uchrash xavfi kuzatiladi.

Kreditlarning o'z vaqtida qaytarilmaslik holatlarida bank tomonidan yuqori foiz stavkalarida mijozlardan foiz o'ndirish holatlari mavjud bo'lib, bu haqda bankning kredit va foiz siyosatida belgilab qo'yiladi.

Shu bilan birga, mijoz va bankning o'zaro kelishuvlariga ko'ra kredit uchun foiz stavkasi, ya'ni kredit bahosi pul bozorining holati va inflyatsiya darajasining o'zgarishiga qarab belgilangan darajadan oshirilishi yoki kamaytirilishi mumkin. Bunday holatlar esa o'z navbatida, bankning likvidlilik darajasini ta'minlashga xizmat qiladi. Aksincha, berilgan kreditlar yoki jalb qilingan majburiyatlar qat'iy belgilangan foiz stavkalarda amalga oshirilsa, bankning likvidliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, tanlanmaning korrelyatsiya koeffitsiyenti R = 0,98 ekan. Bu Cheddok shkalasi bo'yicha "juda yuqori" zich bog'liqlikni ifodalaydi. Demak, tahlil qilinayotgan miqdorlar o'rtasida yuqori bog'liqlik mavjud ekan.
2. Aniqlangan korrelyatsiya koeffitsiyentini muhimligini tekshiramiz. Jadval bo'yicha korrelyatsiya koeffitsiyentini muhimlilik mezoni t_r = 1332,3 ga teng. FRASPOBR funksiyasi yordamida hisoblangan Fisher taqsimot qonuniga ko'ra jadval qiymati tf=2,68ga teng. Bundan $t_r > t_f$ ekanligidan, demak korrelyatsiya koeffitsiyenti muhim hisoblanadi va tasodifiylik qonuniga bo'ysunadi.
3. Chiziqli regressiya tenglamasini ko'rinishini $y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + u$ aniqlaymiz. Ozod had $\beta_0 = 194$, o'zgaruvchi had $\beta_1 = 0{,}77$, $\beta_2 = 1034$ hamda $\beta_3 = -630$ Endi tenglamani iqtisodiy ko'rinishda yozamiz:

$$\mathbf{Y = 194 + 0.77X_1 + 1034X_2 - 630X_3}$$

Bu yerda:
Y – Bank kreditlari (BK);
X1 – Jalb qilingan mablag'lar (JM);
X2− Depozitlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi, foizda (DF);
X3− Kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi, foizda (KF).

Demak, tenglamani quyidagicha yozsak maqsadga muvofiq bo‘ladi.

BK=194+0.77JM + 1034DF –630KF

Endi β0, β1, β2 va β3 parametrlarni mohiyatli yoki mohiyatsiz ekanligini tekshiramiz. tβ0=3,12, tβ1=59,84, tβ2=2,34 va tβ3=–2,83 ekanligi ma’lum va STYuDRASPOBR funksiyasidan foydalanib Styudent jadval qiymatini hisoblaymiz, u ts=1,98 ekanligi kelib chiqadi. Yuqoridagilardan tβ0>ts bo‘ldi, ya’ni β0 parametr “3,12” ma’noga ega ekan. tβ1>ts bo‘ldi, demak β1 parametr “59,84” moxiyatga ega ekan. tβ2>ts bo‘ldi, demak β2 parametr “2,34” mohiyatga ega ekan. tβ3<ts bo‘ldi, demak β3 parametr “–2,83” mohiyatga ega emas ekan.

4. Determinatsiya koeffitsiyenti R2=0,97 ekanligi ma’lum. Bu bankda kreditlar kredit qo‘yilmalarini o‘zgarishini 97 foiz ushbu model orqali izohlasa bo‘ladi.

Natijalarning iqtisodiy talqini

Model parametrlarini umumiy hamda alohida hosila olish orqali talqin qilish mumkin.

Xususan, modelimizni JM o‘zgaruvchisiga ko‘ra hosilasini olsak:

$$\frac{d\widehat{БК}}{dЖМ} = \frac{\Delta\widehat{БК}}{\Delta ЖМ} = \mathbf{0,77}$$
$$\Delta\widehat{БК} = \mathbf{0,77} * \Delta ЖМ$$

Ya’ni bank kreditlari va depozitlari bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkalari o‘zgarmasa (ceteris paribus), jalb qilingan mablag‘larni qo‘shimcha 1 mlrd. so‘mga oshganda o‘rta hisobda bank krediti 770,0 mln. so‘mga oshadi.

Ushbu modelni DF o‘zgaruvchisiga ko‘ra hosilasini olamiz:

$$\frac{d\widehat{БК}}{dДФ} = \frac{\Delta\widehat{БК}}{\Delta ДФ} = \mathbf{1034}$$
$$\Delta БК = \mathbf{1034} * \Delta ДФ$$

Ya’ni bank kreditlari va jalb qilingan mablag‘lar o‘zgarmasa (ceteris paribus), depozitlar bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkasini qo‘shimcha 1 birlikka bank kreditlari mln. so‘mga oshishini anglatadi.

Xuddi shunday modelni KF o‘zgaruvchisiga ko‘ra hosilasini olamiz:

$$\frac{d\widehat{БК}}{dКФ} = \frac{\Delta\widehat{БК}}{\Delta КФ} = -\mathbf{630}$$
$$\Delta БК = -\mathbf{630} * \Delta КФ$$

Ya’ni jalb qilingan mablag‘lar hamda depozitlar bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkasi o‘zgarmasa (ceteris paribus), kreditlar bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkasini qo‘shimcha 1 birlikka oshirsak bank kreditlari mln. so‘mga kamayishini anglatadi.

Modelni barcha o‘zgaruvchilariga ko‘ra umumiy hosilasini olganimizda quyidagi yakuniy natijani beradi:

$$\Delta\widehat{БК} = \mathbf{0,77} * \Delta ЖМ + \mathbf{1034}ДФ - \mathbf{630} * \Delta КФ$$

Tadqiqot ishida bank kreditlarini uning determinantlari “jalb qilingan mablag‘lar miqdori”, “depozitlar bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkasi” hamda “kreditlar bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkasi” orqali tushuntirildi.

Hisob-kitoblar orqali bank kreditini yuqoridagi ko‘rsatkichlarga bog‘liqligini regression tahlili amalga oshirilib, quyidagi model yaratildi:

1-jadval: Tanlanmaning regression tahlili (Microsoft Office Excel dasturida)[12]

Regression statistika					
Ko‘plik R	0,985797229				
R-kvadrat	0,971796176				
Normallashgan R-kvadrat	0,971066766				
Standart xatolik	83,34910821				
Kuzatuvlar soni	120				
				Fisher qiymat	
Dispersion tahlil				2,682809407	
	df	SS	MS	F	Ahamiyatli F
Regressiya	3	27766880,4	9255626,802	1332,305805	0,000000
Qoldiq	116	805860,5654	6947,07384		
Jami	119	28572740,97			

12 Microsoft Office Excel dasturi orqali tayyorlandi.

	Koeffitsiyentlar	Standart xatolik	t-statistika	P-Znachenie	Quyi 95%	Yuqori 95%	Quyi 95,0%	Yuqori 95,0%
Y- Berilgan kredit (mln. so'm da)	193,7910579	62,12637582	3,119304086	0,002287117	70,74194	316,8402	70,74194	316,8402
Jalb qilingan mablag' (mln. so'mda)	0,775337152	0,012956876	59,83982306	0,000038174	0,749674	0,801	0,749674	0,801
Depozit bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi (foizda)	1034,979699	441,146923	2,346111114	0,020667698	161,2326	1908,727	161,2326	1908,727
Kredit bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi (foizda)	–630,5065835	222,3911976	-2,835123829	0,005405763	–1070,98	–190,033	–1070,98	–190,033
	styudent qiymati							
	1,980626002							

$$\Delta\widehat{БК} = 194 + 0,77 * \Delta ЖМ + 1034 ДФ - 630 * \Delta КФ$$

Ushbu modelning determinatsiya koeffitsiyenti hisoblanganda, = 0,97 natijaga erishildi. Bu modelimiz kreditning haqiqiy funksiyasini 97 foizga tushintirishini anglatadi.

Shu bilan birga, ushbu modelni ishonchliligi t va F taqsimotlar bilan gipotezalarni tekshirish orqali baholash amalga oshirildi. Bunda, 95 foizlik ishonch bilan kapitalga va musbat, hamda manfiy bog'liqligi mavjudligi aniqlandi.

Demak, bu degani bank kreditlarning oshishi miqdori jalb qilingan mablag'lar va depozitlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi bilan musbat bog'liqlikka ega ekan shu o'rinda kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi bilan esa manfiy bog'liqlikka ega ekanlinini yuqoridagi tenglama orqali bilishimiz mumkin. Foiz siyosatini yuritishda kredit bo'yicha foiz stavkasini oshirish oqibatida kredit qo'yilmasini pasayishi kuzatilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. Markaziy bank tomonidan iqtisodiyotning pulga bo'lgan talabini qondirish va makroiqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash maqsadida hamda inflyatsiya darajasidan kelib chiqqan holda qayta moliyalash stavkasi bozor talablaridan kelib chiqqan holda o'zgartirib borilganligi tijorat banklarining resurs bazasiga va likvidliligiga ta'sir etdi.
2. Respublikamiz tijorat banklari qisqa va uzoq muddatli kreditlar dinamikasida uzoq muddatli kreditlar ulushini yuqoriligini ko'rishimiz mumkin. Uzoq muddatli kreditlar mustahkam resurs bazani talab etadi. Bu esa likvidlilik riskini vujudga keltiradi.
3. Jami depozitlarda muddatli va jamg'arma depozitlarning ulushini oshirish lozim. Bu esa o'z navbatida yirik va uzoq muddatli kreditlar ajratishga hamda yuqori foizli daromad olish bilan birga tijorat banklarining likvidliligining oshishiga ijobiy ta'sir etadi.
4. Tijorat banklar o'zlarining biznes rejalariga, tarif siyosatiga alohida e'tibor qaratishlari hamda tarif siyosatini zamon talablariga javob beradigan, mijozlarning ehtiyojlaridan kelib chiqib ishlab chiqish lozim. Bu esa bank xizmatlari bo'yicha foiz siyosatida aks etadi. Natijada, noto'g'ri tanlangan reja yoki foiz banklarning likvidliligining pasayishiga, oqibatida esa yo'qolishiga olib keladi.
5. Iqtisodiyotdagi o'zgarishlarga hamda mijozlarning talablariga tez moslasha oladigan bankning foiz siyosatini yuritish va mijozlarning turi bo'yicha alohida tariflar orqali yondashishni yo'lga qo'yish lozim. Bunday holatda banklar o'z likvidliligini oldindan baholay olish imkoni yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Питер Роуз. Банковский менеджмент: Предоставление финансовых услуг. Пер. с англ. -М: ДЕЛО, 1997. –768 с.
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. Пер. Н. Н. Любимов. –М.: Гелиос АРВ, 1999. –352 с.
3. Ирвинг Фишер. Покупательская сила денег. –М.: ДЕЛО, 2001. – 320 с.
4. Лаврушин О. И. Устойчивость банковской системы и развитие банковской политики: монография /-М: КноРус, 2014. –280 с.
5. Qulliyev I. Y. Kredit bahosining shakllanishi va uni takomillashtirish. I. f.n. ilm. dar. ol. uchun yoz. diss. avtoref. –Toshkent, 2010. – 16 b.
6. Y. Abdullayev, T. Qoraliyev, Sh. Toshmurodov, S. Abdullayeva Bank ishi -T.: MOLIYA-IQTISOD, 2009. – 463 b.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023-yil 23-avgustdagi 27/4-son qarori bilan tasdiqlangan "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risida"gi nizom
8. http://www.cbu.uz – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 10

© Materiallar ko‘chirib bosilganda “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Тел.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani
Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan.